

Odderøya ligger sentralt mellom Østerhavna og Vesterhavna i Kristiansand. Den rager som en mer enn 90 meter høy klippe over innseilingen til byens havner. Det er ikke underlig at det har vært bygget festningsverk her til beskyttelse av havn og by helt fra 1600-tallet. De mest iøynefallende festningsverkene på Odderøya i dag er kanonstillingene og kommandoplassene bygget tidlig på 1900-tallet. Dette var en periode med militær opprustning, ikke minst grunnet det spente forholdet til Sverige. Mest kjent er likevel Odderøya for å ha ytt motstand mot den tyske invasjonstyrken 9. april 1940. Etter at kruttrøyken hadde lagt seg, var den tyske marinen herrer på øya frem til 1945. Denne historien er nok mindre kjent for mange.

Det er mange lag med militærhistorie på Odderøya, her fra Mellombatteriet. I forgrunnen sees en kommandoplass fra første verdenskrig. Kanonstillingen i bakgrunnen ble bygget i 1903 og huser i dag en 10,5cm Krupp SKC/32 kanon fra andre verdenskrig. I Mellombatteriet stod opprinnelig to av Odderøyas seks 15cm Armstrong kanoner. Disse ble flyttet til Østre Randøy og Flekkerøya i 1941. Kruppkanonen på bildet stammer fra et tysk luftvernatteri i Bergen og ble montert i Mellombatteriet på 1960-tallet som skoleskyts.

Foto: Endre Wrånes.

ODDERØYA 1940-1945

Endre Wrånes

Weserübung

De fleste tyske militære som ankom Norge under *Operation Weserübung*, den tyske besettelsen av Danmark og Norge i 1940, kom sjøveien. Slik var det også i Kristiansand, der invasjonstyrken måtte passere festningsverkene på Odderøya og Gleodden. I festskriftet *Die Kriegsmarine erobert Norwegens Fjorde* utgitt av den tyske marinens overkommando i 1940, beskrives det første møtet med Odderøya. *Kapitän zur See* Friedrich Rieve var morgenen 9. april 1940 kommandant på krysseren *"Karlsruhe"* og ledet *Kampfgruppe 4* mot Kristiansand. *"Rett foran oss hevet det høye berget Odderøya seg, der det stod 14 mellomstore og tunge skyts"*¹, skriver han. Like etter at *"Karlsruhe"* hadde passert Grønningen og Oksøy fyr, kunne Rieve observere at det ble skutt opp et rødt lyssignal inne på land. Deretter ble det åpnet ild fra Odderøya.

Konteradmiral Otto Schenk, den kommende *Admiral der norwegischen Südküste*, befant seg også om bord i krysseren sammen med avdelinger fra hæren og kystartilleriet. Schenk hørte først bare ett skudd fra Odderøya og iakttok at en vannsøyle reiste seg mellom *"Karlsruhe"* og det etterfølgende hjelpeskippet *"Tsingtau"*.

*"Skuddet kom fra den på styrbord side forut liggende festning Odderøy, som ligger på et bredt og høyt berg, og som beskytter innfarten til Kristiansand havn på idealt vis"*², skriver Schenk i samme publikasjon. Han tilføyer at krigshistorien hadde vist at i kamp mellom kystfort og krigsskip, hadde landbatteriene en stor fordel. Boka *Die Kriegsmarine erobert Norwegens Fjorde* var i høyeste grad et produkt av tidsånden og behovet for å skape tyske krigshelter.

"Batteriene er underlig nok falt i våre hender fullt kampklare"³

Heldigvis for angriperne var de norske kystartilleristene på Odderøya både fåtallige og dårlig trent. De fikk heller ikke nødvendig støtte fra sine våpenbrødre på Gleodden og Gimlemoen. Tyskerne beskjøt Odderøya med skipskanoner og bombarderte den fra fly. Til sist stormet de festningen med infanteri og kystartillerister. Da *"Karlsruhe"* gled forbi Odderøya på vei inn i havna, kunne Schenk med egne øyne se at de norske batteribesetningene hadde gitt opp motstanden; *"I ubevegelige flokker står de ved sine kanoner og kommandoposter, og stirrer ned på skipet med hendene dypt begravd i bukselommene"*⁴.

Tyske kystartillerister på Odderøya våren 1940.
Foto i forfatterens eie.

Admiralen kunne forundret konstatere at batteriene på Odderøya var falt i tyske hender fullt kampklare. Ingen hadde tenkt på å destruere krigsmateriellet. Tyskerne noterte seg 25 offiserer, 25 underoffiserer og 400 mann som fanger.⁵ Av forsvarerne var 8 mann døde og 16 såret.

Admiral Südküste opprettet først sitt hovedkvarter på "Tsingtau", som ble fortøyd ved en pir i Kristiansand havn. Han flyttet senere til kasernen i Østre Strandgate.⁶ Schenks ansvarsområde dekket hele sørlandskysten opp til svenskegrensen. *Seekommandant Kristiansand*, *Fregattenkapitän* Wolfgang Jerchel, var underlagt Schenk og la sitt hovedkvarter til Odderøya. Som sjøkommandant hadde Jerchel ansvar for overvåkingen av kystområdet mellom Langesund i øst og Sira i vest. Han fikk etter hvert stilt til rådighet en egen *Hafenschutzflottille* bestående av minesøkere og

vaktbåter. En stor del av disse fartøyene stammet fra krigsbyttet som tyskerne tok i Kristiansand, blant annet flere norske torpedobåter og hvalbåter. Som *Seekommandant* hadde Jerchel også ansvar for det kystartilleristiske forsvaret av Kristiansand. Der inngikk festningsverkene på Odderøya.

På Odderøya var tyskernes første utfordring å bli kjent med det erobrede materiellet og skaffe nok soldater til å bemanne det. *Admiral Norwegen*, Hermann Boehm, den tyske marinens øverstkommanderende i Norge, manglet på dette tidspunkt flere tusen marineartillerister. Det tok tid å få tilført og utdanne flere. Krysseren "Karlsruhe" og hjelpeskipet "Tsingtau" hadde brakt med seg et kompani kystartillerister under ledelse av *Kapitänleutnant* Michaelsen. Han hadde vært med på stormingen av Odderøya og trådte inn i stillingen som fortsjef. Den første

uka etter invasjonen hadde tyskerne bare nok mannskaper til å bemanne hovedbatteriets to 21 cm-kanoner. Deretter ble alle seks 15 cm-kanonene meldt kampklare mens haubitsene kun ble bevoktet. Admiral Schenk noterte i sin krigs dagbok at tyskerne ble satt inn i Odderøyas ildledningssystemer med norsk hjelp.⁷

Allerede i april ble det avholdt flere skyteøvelser. Den ubebodde øya Kinn gjorde ofte nytte som stasjonær blink. Men det ble også skutt mot bevegelige mål i form av slepeskiver trukket av båt. Det var en del oppstartsproblemer. Da det 6. mai ble avholdt øvelsesskyting med 15 cm-batteriene, måtte skytingen avbrytes grunnet materialskader. Sommeren 1940 var det tyske luftvåpenets tunge luftvern batteri på Galgeberg kommet på plass. Det ble da avholdt skyteøvelser mot bevegelige sjømål sammen med Østre Batteri på Odderøya. Det dreide seg om forsvaret av Østerhavna. Til admiral Schenks tilfredshet ble det notert flere treff.⁸

I løpet av august og september 1940 fant det sted en omorganisering som medførte at *Konteradmiral* Hermann von Bredow tok over jobben som *Seekommandant Kristiansand*, en stilling han kom til å inneha helt til januar 1945. Samtidig ble embetet til *Admiral Südküste* nedlagt, og Schenk fikk en ny stilling i Tromsø. Agder ble underlagt *Admiral der norwegischen Westküste*, Otto von Schrader, med hovedkvarter i Bergen.

Odderøya stripes for kanoner

Mot slutten av 1930-tallet forelå det planer om å flytte kanonene på Odderøya og Gleodden til posisjoner lenger ute i Kristiansandsfjorden. Ingenting var realisert før det tyske angrepet, og det var ironisk nok okkupantene som kom til å sette planene ut i livet. For tyskerne ble Kristiansand raskt en av de største omlastningshavnene på den norske sørkysten

og av stor betydning for forsyningen av de tyske troppene i Norge. Her ble konvoier satt sammen for videre fart nordover og sørøver. Da admiral Boehm få uker etter invasjonen besøkte Kristiansand, kunne han meddele at begge 21 cm-kanonene i hovedbatteriet på Odderøya skulle flyttes ut til Flekkerøyas østside. Herfra skulle kanonene dekke hovedinnløpet til Kristiansand vestfra.

Hermann Boehm ble født i Oberschlesien i 1884 og tjenestegjorde i den tyske marinen fra 1903 til 1945. Han var kommandant på ulike overflatefartøyer under første verdenskrig og i mellomkrigstiden, og bekledd flere høyere stabsfunksjoner før han ble admiral og sjef for den tyske flåten i 1938. I april 1940 ble Boehm utnevnt til Kommandierender Admiral Norwegen. Frem til 1943 var han øverste tyske marinesjef i Norge, med flere admiraler under seg, deriblant Otto von Schrader. Han var i utakt med Reichskommissar Terboven og ble kalt tilbake til Tyskland i 1943. Boehm døde i Kiel i 1972. Foto fra 1943, i forfatterens eie.

Allerede i mai 1940 begynte anleggsarbeidene ved Krageviga på Flekkerøya. Kanonene ble montert i sine nye stillinger i september samme år.⁹ Ressursknapphet tvang tyskerne til å gjenbruke gammelt norsk materiell. De franske St. Chamond-kanonene fra Odderøyas hovedbatteri stammet fra århundreskiftet. De var både gamle og sentskytende. Det var også uenighet om plasseringen hadde vært riktig. Da *Admiral der norwegischen Westküste*, Otto von Schrader, besøkte byggeplassen like før monteringen, betegnet han plasseringen av kanonene som ”*nicht sehr glücklich*”.¹⁰ Blant annet hindret Høyfjellet ildgivning sørover.

Dette forholdet fikk betydning for etableringen av kystfortet i Beltevigga på Flekkerøyas sørside. Like etter invasjonen hadde den tyske marinen minelagt store deler av Skagerrak. Dette var for å sikre sjøverts forbindelse mellom Norge og kontinentet og holde engelskmennene ute fra Østersjøen.

Av hensyn til forflytning av egne krigsskip og ubåter, valgte den tyske sjøkrigsledelsen å rydde et område utenfor kysten av Flekkerøya fritt for miner. Dette skjedde i september 1940. Strengt hemmelighold og bevoktning var nødvendig for å hindre at britene oppdaget og utnyttet åpningen i minefeltene. Konvoiene med transportskip fortsatte av kamouflasjehensyn å gå gjennom Vestergapet.

Til bevoktning av passasjen hadde Boehm bedt sjøkrigsledelsen i Tyskland om moderne, hurtigskytende kanoner. Admiralen fikk til svar at han måtte bruke det materiellet som var for hånden lokalt. Krageviga-batteriet ble vurdert som uegnet for oppgaven grunnet sen skuddtakt og beliggenheten bak Høyfjellet. Valget falt derfor på kanonene i Odderøyas Vestre batteri. Dette batteriets to 15 cm-ere ble supplert med en tredje kanon fra Mellombatteriet, slik at tre kanoner til slutt kunne flyttes til Beltevigga.¹¹

Det tok imidlertid tid å bygge ut det nye kystfortet, og i mellomtida måtte sjørommet utenfor Flekkerøya bevoktes på annen måte. Løsningen ble å stille opp tre 10,5 cm feltkanoner som tyskerne hadde erobret i Polen i 1939. I løpet av oktober ble feltmessige kanonstillinger og brakker satt opp i Okslehavn rett øst for Beltevigga og kanonene rullet på plass. Siden dette var feltkanoner, kunne de bare skyte sperreild og ikke følge målet på samme måte som skytset i marinens kystartilleri. Det varte til senvinteren 1941 før kanonene fra Odderøya ble montert i Beltevigga. Ut året 1940 sto det derfor fortsatt seks 15 cm-kanoner på Odderøya. Tyskerne organiserte dem i to batterier som de kalte ”*Odderøy West*” og ”*Odderøy Ost*”. I løpet av høsten 1940 ble det klart at også de to 15 cm-erne i Østre Batteri skulle flyttes fra Odderøya. Supplert med den gjenværende kanonen i Mellombatteriet ble det vedtatt å sette skytset opp i et nytt, østlig sperrebatteri ved innseilingen til Kristiansand. Anleggsarbeidene begynte på Østre Randøy i desember.¹²

Da admiral Schrader igjen besøkte Kristiansand like før jul i 1940, deltok han i skyteøvelser i begge 15 cm-batteriene på Odderøya. Han besøkte også Krageviga, feltbatteriet ved Okslehavn og byggeplassene ved Beltevigga og på Randøya. I sin krigsdagbok slo han tilfreds fast at de nye stillingene i Beltevigga og på Randøya var plassert riktig. I Kristiansand ble det ”*arbeidet målbevisst, og utdanningen av mannskaper foregår på en hensiktsmessig måte*”.¹³ Da kystfortet på Østre Randøy ble erklært stridsklart i mai 1941, var flyttingen av kanoner fra Odderøya fullført. Av tyngre våpen sto bare batteriet med fire 24 cm haubitser igjen på øya.

Schrader hadde opprinnelig ønsket å flytte også dette batteriet, ”*til Flekkerøya eller en annen øy ved innløpet til Kristiansand*”.¹⁴ I september 1940 hadde han bedt *Admiral Norwegen* om å få tilført personell for å kunne realisere planene, eller i det minste ta

Signaltårnet på toppen av Odderøya med haubitsbatteriet til venstre i forgrunnen. Året er 1942. Foto i forfatterens eie.

batteriet i bruk på Odderøya. Selv om tyskerne allerede var i gang med å utdanne rekrutter, var personellmangelen i kystartilleriet stor. Boehm tildelte derfor ikke Odderøya flere mannskaper, og haubitsbatteriet ble stående ubemannet.

Odderøya i bakre linje

Etter at hoveddelen av kanonene på Odderøya i 1940 og 1941 var flyttet til den nye, ytre forsvarslinjen mellom Randøya og Flekkerøya, var Odderøya havnet bak hovedkamplinjen. I de tomme kanonstillingene var det plassert narrekanoner utført i tre. *Marine Artillerie Abteilung 502* (MAA502), underlagt *Seekommandant Kristiansand*, hadde hovedkvarter og et eget stabs- og vaktkompani på Odderøya, i tillegg til et utdanningskompani. Sjefen i MAA502,

Kapitänleutnant Michaelsen, bar tittelen *Artilleriekommandeur*. Avdelingen hadde ansvaret for opplæring av egne rekrutter, noe som fant sted på Odderøya allerede fra sommeren 1940. Fotografier viser at mange tyske kystartillerister i Kristiansand startet sin tjeneste som rekrutter på Odderøya før de ble sendt videre til kystfortene på Randøya, Flekkerøya eller Møvig. Det ble også avholdt ulike typer befals- og spesialistutdanning.

Marine Nachrichten Offizier (MNO) holdt til i det gamle lasarettet på Odderøya. MNO hadde ansvar for marinens samband. I lasarettet, underlagt MNO, lå også *Marine Funk Stelle* (MFS), med spesifikt ansvar for det trådløse sambandet. Til MNO rapporterte flere *Marine Signal Stellen* (MSS). Disse lå strategisk plassert langs kystledene, blant annet på Oksoy, Torsteinsneset og Odderøya.

Signalstasjonene var *Seekommandant* sine øyne mot sjøen. Når konvoier passerte stasjonene, måtte de gi seg til kjenne med flagg eller morsesignal. MSS Odderøya hadde først hatt tilhold på fyret, men ble etter hvert flyttet til et 12 meter høyt signaltårn som ble bygget på toppen av Odderøya.¹⁵

Tyskerne oppgraderte Odderøya som stabs- og opplæringsområde. For å dekke behovet for innkvartering, ble det bygget 14 større og mindre brakker på øya. Dette arbeidet skjedde med hjelp fra norske entreprenører. Artillerister, vakter, stabspersonell, kontorister, kokker og annet personell ble innlosjert i de nye bygningene. Frem til 1942 hadde *Marine Zeug Amt*, med ansvar for våpenteknisk utstyr og support, flere verksteder og lagre på øya. Mindre krigersk, men høyst nødvendig, var oppføringen av en rekke latriner, grisehus og vedskur. Etter denne utbyggingen var det 30 mannskapsbrakker og 126 andre formålsbygg på øya.¹⁶

Flakzug Toppen

Det engelske luftvåpen, og særlig *Coastal Command*, avla Kristiansand jevnlig besøk gjennom hele krigen. Flyplassen på Kjevik, militærleiren på Gimlemoen og ikke minst tyske skip i Vesterhavna var prioriterte mål. For å møte denne trusselen, satte tyskerne tidlig opp luftvern på høydedragene rundt havna. Mye av dette luftvernskytset tilhørte det tyske luftvåpenet. Til den tyske marinens frustrasjon hadde *Luftwaffe* sine egne prioriteringer, blant annet forsvaret av Kjevik. Dette førte gjentatte ganger til en svekkelse av luftvernet rundt havna.

Etter hvert som de tyske kystfortene rundt Kristiansand ble bygget ut, fikk hvert fort sitt faste, lette luftvern i oppmurte stillinger. Mot slutten av 1940 ble *Flakzug Toppen*, luftverntropp Toppen, etablert øverst på Odderøya med tre 4 cm Bofors luftvernkanoner.

Luftvernstilling for 4 cm Bofors på Toppen av Odderøya.
Foto i forfatterens eie.

I tillegg til luftvernoppgaven kunne kanonene også settes inn mot sjømål. Dette ble innøvd ved å skyte mot slepeskiver.

I løpet av 1941 ble det tydelig for tyskerne at luftvernkanonene fra Bofors hadde sine begrensinger. Disse var særlig merkbare når det måtte skytes hurtig mot fly på korte avstander. Mot slutten av 1941 fikk derfor Odderøya tilført to 2 cm Madsen maskinkanoner. De to våpentypene utfylte hverandre ved at Bofors-en hadde en senere skuddtakt og lengre rekkevidde, mens Madsen skjøt raskere. Denne bevæpningen ble beholdt resten av krigen.

Luftvernet på Odderøya kom flere ganger i kamp med engelske fly. 5. juni 1941 ble luftvernartilleristene på Odderøya kreditert for ett nedskutt "Hereford" bombe-fly. Fem engelske fly angrep Kristiansand havn den dagen. 4. mai 1942 angrep 12 bombe-fly Kristiansand havn og Gimlemoen. *Flakzug Toppen* åpnet da ild med tre 4 cm Bofors luftvernkanoner, to 2 cm Madsen luftvernkanoner og to maskingevær. Kanskje reddet dette fartøyene i havna. De engelske bombene bommet på skipene og traff land på vestsida av Odderøya. Splintskader ble notert på ei kontorbrakke og ei mannskapsbrakke tilhørende stabstroppen. To transportskip i havna fikk mindre skader.¹⁷

Odderøya ble ikke kreditert for like mange nedskytninger som kollegene på kystfortene lenger ute i fjorden. Likevel forble luftvernet på Toppen helt til 1945 et forstyrrelsesmoment for engelske flygere.

Tysk utbygging på Odderøya

Det er blitt sagt at et kystfort står på tre bein; sjøfrontkanoner, luftvern og nærforsvar. Mens luftvernet hele tida var til stede på Odderøya og

Otto von Schrader ble født i Øst-Preussen i 1888 og tjenestegjorde i den tyske marinen hele sitt voksne liv. Han overlevde første verdenskrig som ubåtkommandant og tjenestegjorde senere på en rekke overflatefartøyer og i marineartilleriet. 9. april 1940 tiltrådte han stillingen som Admiral der norwegischen Westküste med sete i Bergen. Schrader begikk selvmord etter kapitulasjonen i 1945. Originalfoto fra 1940 med Schraders signatur, i forfatterens eie.

nærforsvaret mer eller mindre kontinuerlig var under utbygging, hindret personellmangelen tyskerne i å ta i bruk de fire haubitsene før i 1942. På øya var det imidlertid annet skyts som krevde mindre personell. I det gamle Østre Strandbatteri, mot Østerhavna, hadde det stått to belgiske 6,5 cm Cockerill-kanoner siden 1904. I 1941 ønsket den tyske marineledelsen i Kristiansand å flytte disse til vestsida av Odderøya for å etablere et sperrebatteri mot Vesterhavna. Sjefen i MAA502, Michaelsen, hadde nok tyskernes egen forsering av forsvaret på Odderøya 9. april 1940 friskt i minne. Dessuten

var behovet for kanonene på østsida redusert siden Østerhavna fra sommeren 1940 lå innenfor skuddfeltet til *Luftwaffes* tunge luftvern batteri på Galgeberg.

Flyttingen av 6,5 cm-erne ble først avslått av admiral Schrader, som var pålagt å redusere betongforbruket i Kristiansand. Arbeidene i kystfortene på Flekkerøya og Randøya pågikk fortsatt. Dessuten var prestisjeprosjektet *Batterie Kroodden*, det senere *Batterie Vara* på Møvig, i startfasen. Litt senere ble flyttingen likevel godkjent, og kanonene ble montert på Odderøyas vestsida i oktober 1941. Resten av krigen var batteriet aktivt som *Sperrbatterie Westhafen*.¹⁸

I 1941 og 1942 ble det lagt mye arbeid i å bygge ut sambandet mellom Odderøya og de andre kystfortene i MAA502. Det ble lagt sjøkabel ut til Randøya, Flekkerøya og Møvig og etablert et trådløst radionettverk. Sambandet internt på øya ble også utbygget, det samme gjaldt forsvarsverk og tilfluktsrom. Sommeren 1942 hadde Odderøya endelig nok personell til at haubitsene kunne bemannes. Tak og vegger i haubitsgangen ble forsterket, og ildledningssystemene måtte bygges om for å tilpasses den nye situasjonen der 21 cm- og 15 cm-kanonene var borte. I september kunne haubitsbatteriet prøveskytes og erklæres kampklart.¹⁹ Da admiral Schrader inspiserte batteriet tre måneder senere, uttrykte han likevel betenkeligheter angående kampverdien. Hovedbekymringen var kanonmannskapene som besto av unge uerfarne rekrutter. På dette tidspunktet var det tre offiserer, 18 underoffiserer og 195 mann på fortet. Odderøya sorterte da som 5. batteri i MAA502.²⁰

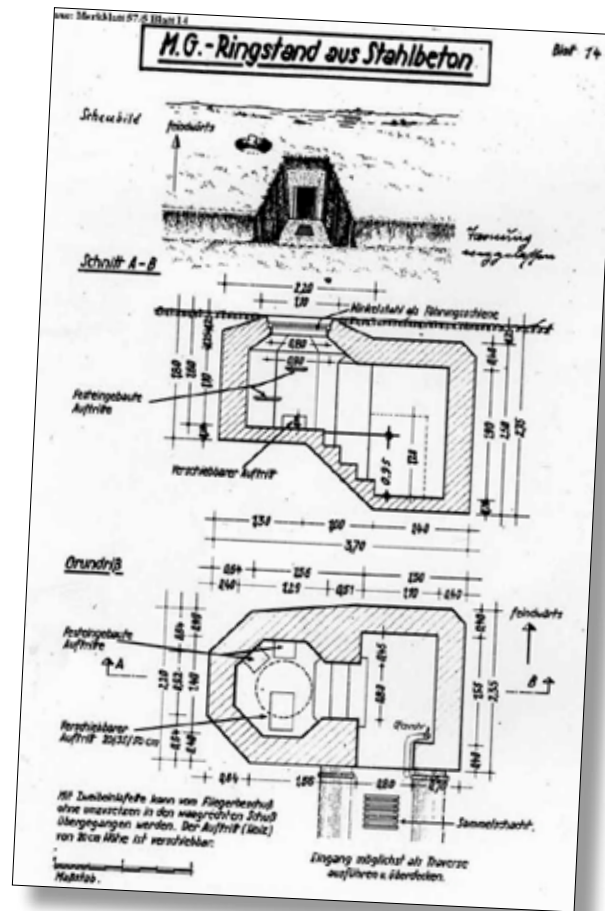
Årene 1943 og 1944 brakte tilbaketog og ubehagelige erkjennelser for *Wehrmacht*. Blant annet ble den allierte overmakten til sjøs og i lufta stadig mer åpenbar. Langs norskekysten ble

et økende antall skip med forsyninger til tyske avdelinger og byggeprosjekter senket. Mangelen på skipsrom for transportoppgaver ble etter hvert en alvorlig begrensende faktor for okkupasjonsmakten i Norge. I tillegg viste de allierte landgangene i Italia og Frankrike at tyske kystbatterier ofte ble slått ut av fiendens skipsartilleri og fly før de i det hele tatt kunne ta del i kampen. Tyskerne tok konsekvensen av dette og flyttet utsatt beliggende kystbatterier til mer skjermede lokaliteter. Et annet tiltak var å bygge kasematter i betong og stål over kanonene. Kasematter var planlagt på et flertall av kystfortene rundt Kristiansand, men ble kun bygget på Møvig og på Helgøya ved Ny-Hellesund. Med all sannsynlighet var det Odderøyas tilbaketrukne beliggenhet og begrensede kampverdi som gjorde at kystfortet ikke er omtalt i forbindelse med slike planer.

Ut fra sin sentrale posisjon ved begge innløpene til Kristiansand utgjorde Odderøya likevel et viktig nærforsvarsområde for Kristiansand havn. Om en fiende lyktes i å passere kystfortene lenger ute i fjorden, ville Odderøya kunne spille en avgjørende rolle. Utbyggingen av bunkere og forsvarsverk fortsatte derfor gjennom hele krigen. Tyske byggelister viser at det frem til høsten 1943 var bygget fire bunkere for lagring av ammunisjon og tre bunkere som tilfluktsrom for mannskaper. I krigens siste halvdel ble støping av bunkere så langt som mulig erstattet av håndborte tunneler i fjell. Dette var en følge av tiltakende knapphet på betong, drivstoff og transportmidler. Høsten 1943 var det påbegynt tre og planlagt ytterligere to fjellanlegg som tilfluktsrom på Odderøya. På nyåret 1944 foreslo admiral Schrader å montere et 10,5 cm batteri på Odderøya som forsvar mot en alliert landgang.²¹ Planene kom aldri til utførelse, men viser at tyskerne betraktet Odderøya som en nøkkelposisjon i den indre linje i forsvaret av Kristiansand.

Nærforsvar

Tyskerne bygget ut ulike typer nærforsvar og infanteristillinger på Odderøya som på de fleste andre kystfort. Fokusområdet var naturlig nok øyas sørpiss. I området mellom Østre Strandbatteri og fyret ligger i dag flere forsvarsverk som er typiske for tysk festningsbygging under den andre verdenskrig. Et tjuetalls maskingeværreder med tilhørende løpegraver og dekningsrom er sprenget ut i fjellet. Mange er forsynt med oppmurte vegger i stein og betong.

Ringvern bunker for maskingevær (Fra Bildheft neuzzeitlicher Stellungsbau, Berlin 1943.)

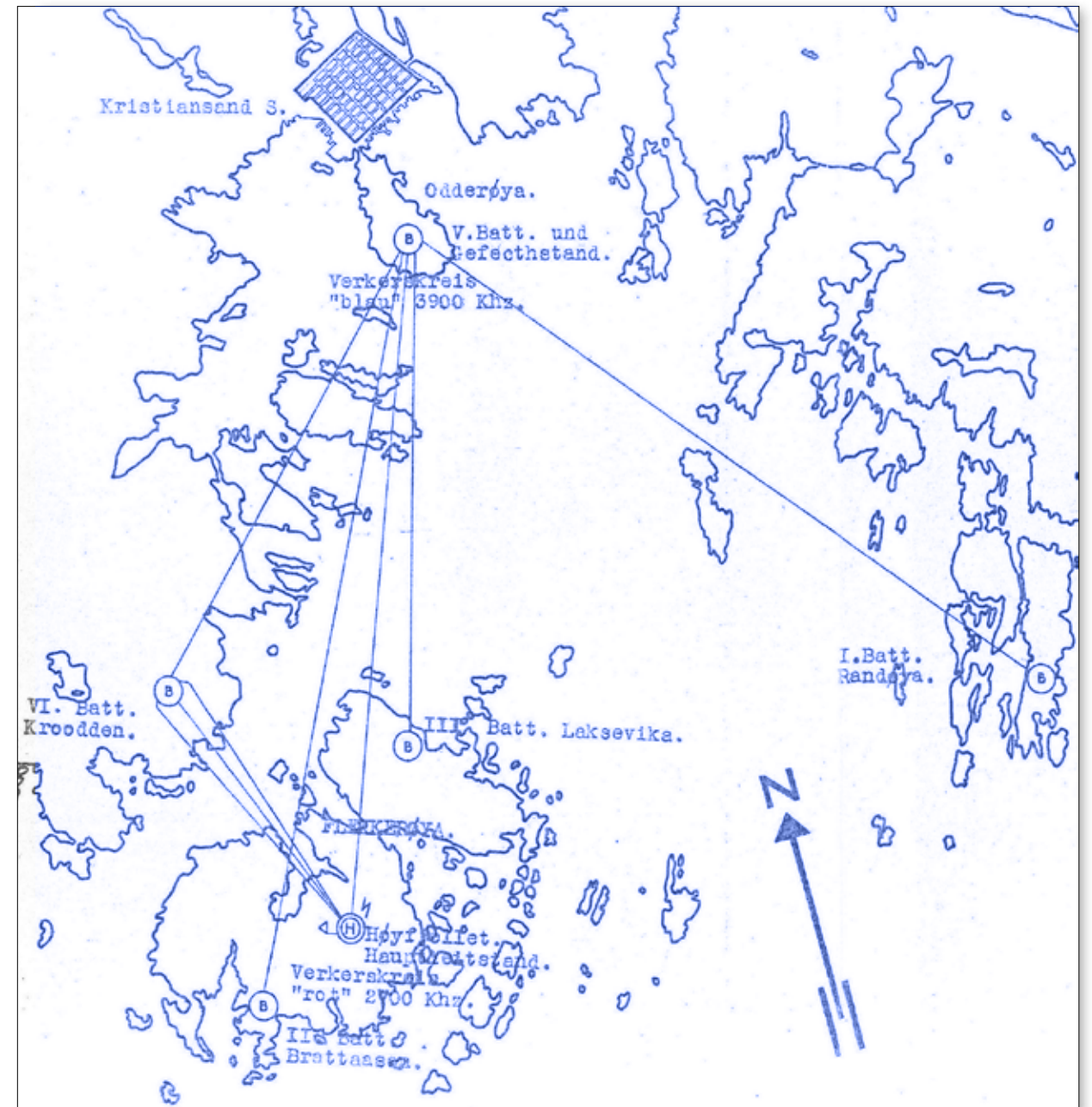
En annen type forsvarsverk på øyas sørpiss er tre ringvern bunkere i betong for maskingevær. Konstruksjonen består av et lite firkantet tilfluktsrom med trapp opp til et sirkulært kamprom med åpning i taket hvor våpenet sto. Denne bunkertypen var inspirert av italienske forsvarsverk rundt Tobruk i Nord-Afrika som tyskerne stiftet bekjentskap med i 1941. De ble derfor blant tyske tropper oftest bare benevnt som "Tobruks". Den offisielle betegnelsen var *Ringstand*. Bunkertypen ble bygget i Europa fra sommeren 1942. De tre bunkerne på

Odderøya stammer høyst sannsynlig fra årene 1943 eller 1944.

Festung Kristiansand

Sommeren 1944 erklærte øverstkommanderende for de tyske styrker i Norge, *Generaloberst* Falkenhorst, Kristiansand som *Festung*.²³ Områder av avgjørende betydning for den videre krigføringen ble erklært som festninger. I Kristiansand var det først og fremst havna og flyplassen som bidro til denne statusen. Festningskommandantens oppgave var å samordne de ulike våpengrenene og lede dem i forsvar av festningen. Festningskommandanturet ble i første omgang tildelt hæren, men ble fra senhøsten

Sør på Odderøya sees også to mindre kanonstillinger hvor stridsvognkanoner i kaliber 5 cm har stått fastmontert på sokkellavett. Disse var effektive mot personell og lettpansrede mål, blant annet landgangsfartøyer. Skytset stammet opprinnelig fra tyske *Panzer III* stridsvogner som allerede i 1941 hadde vist seg å komme til kort mot fiendens nyutviklede stridsvogntyper. De tyske stridsvognene fikk nye kanoner, og 5 cm-erne ble demontert og gjenbrukt som strandskyts i tyske støttepunkter langs kystene i det okkuperte Europa. På Odderøya var begge kanonstillingene forbundet med fjellanlegg hvor mannskapene kunne søke tilflukt under bombardement. Tyske kilder viser at begge kanonene ble montert på Odderøya høsten 1942.²²

Alliert etterretningskisse fra høsten 1943 over kystfortene tilhørende Marine Artillerie Abteilung 502 rundt Kristiansand og det trådløse sambandet mellom dem. På skissen sees 1. batteri på Randøya, 2. batteri på "Brattåsen" (Beltevig), 3. batteri ved Lakseviga (Krageviga), 4. batteri og kommandoplass på Odderøya og 6. batteri på Kroodden (Møvig). Avdelingens 5. batteri lå på Nordberg, Lista. I tillegg sees den store avstandsmåleren for batteriet på Møvig, "Hauptleitstand", beliggende på Høyfjellet. (Fra Hjemmefrontmuseet, Oslo.)

1944 overført til marinen.²⁴ *Kapitän zur See* Erich Heymann ble hentet inn fra Frankrike og tiltrådte stillingen i desember 1944. Han hadde sitt hovedkvarter på Gimlemoen.²⁵ Festningsstatusen førte til økt bygging av forsvarsverk rundt Kristiansand, både på landsida og sjøsida. I kraft av sin funksjon som hovedkvarter for den tyske marinen i Kristiansand, ble Odderøya berørt av flere av tiltakene som nå ble satt i verk.

Da den tyske marinen fra sommeren 1944 bygget ut et nettverk av varslingsradarer langs kysten, ser formidlingsanlegget ut til å ha blitt lagt til *Seekommandant* og Odderøya. Utbyggingsplanene for siste krigsår på Odderøya omfattet nemlig et fjellanlegg og et par nye brakker for *Seekommandant* og MNO, foruten en ”*Vermittlungsbaracke*” for *Ortungszentrale Kristiansand*. I *Ortungszentrale* (OZ) skulle dataene fra de nye radarene i *Seekommandants* ansvarsområde rapporteres inn og gis videre til kystfortene. I kristiansandsområdet sto det i 1945 marineradarer blant annet på Flekkerøya, Justøya og ved Ny-Hellesund. *OZ Kristiansand* kom i drift fra januar 1945.²⁶

Høsten 1944 overtok *Kriegsmarine* ansvaret for luftvernet rundt Kristiansand, med unntak av Kjevik og enkelte lette batterier. I større havnebyer som Bergen og Trondheim hadde luftvernet tidlig sortert under marinen, og Kristiansand føyet seg nå inn i rekken etter disse. Kristiansand hadde hele krigen spilt en viktig rolle som omlastningshavn på Norges sørkyst. Etter tapet av den franske atlanterhavskysten økte byens betydning som marinebase, ikke minst fordi tyske ubåter ble omdirigert til Norge. Kristiansand var en av flere lokaliteter som var planlagt utbygget som ubåtstøttepunkt.

Senhøsten 1944 ble luftvernavdelingen *Marine Flak Abteilung 714* dannet og underlagt *Seekommandant*. To nye tunge luftvern batterier, hver med seks

kanoner i kaliber 8,8 cm, ble satt opp på Dvergsøya og Fiskå. Nesten samtlige luftvern batterier i Kristiansand var plassert slik at de hadde virkeområde mot både sjø og luft. Dette hadde betydning for det kystartilleristiske forsvaret. På dette tidspunkt later innløpsforvaret til å ha vært organisert langs en ytre og indre forsvarslinje. Den ytre linjen besto av kystfortene i Ny-Hellesund, Belteviga, Krageviga (Lakseviga) og Østre Randøy. De tunge sjø- og luftmålsbatteriene på Sumatra, Galgeberg, Dvergsøya og Fiskå utgjorde den indre forsvarslinjen sammen med Odderøya. Kystfortet på Møvig var i en klasse for seg, i kraft av å være et fjernkampbatteri.

I januar 1945 var det kommandørskifte på Odderøya. *Kapitän zur See* Heinz Kinderlen overtok stillingen som *Seekommandant* fra *Konteradmiral* Hermann von Bredow.²⁷ Kinderlen fikk ei vanskelig oppgave. For den tyske marinen var det siste krigsåret preget av store tap av fartøyer og menneskeliv på sjøen, også utenfor agderkysten, som følge av allierte fly og skip. Det fant også sted flere henrettelser av tyske marinesoldater i Kristiansand. Noen ble dømt til døden etter samarbeid med norsk motstandsbevegelse, blant annet etter rapportering av tyske skipsbevegelser. Andre henrettelser ser ut til å ha blitt gjennomført for å motvirke oppløsningstendenser i de tyske avdelingene i krigens aller siste dager.

Etter at kapitulasjonen var et faktum, tok norsk kystartilleri over på Odderøya. Tyske kanoner fra hele distriktet ble samlet på øya. Mange av dem ble senere tatt i bruk i det norske forsvaret. I 1992–1993 nedla kystartilleriet sin virksomhet, og Odderøya ble åpnet for publikum. I dag kan den interesserte selv iaktta restene etter flere århundrers militær virksomhet på øya.

Og med dette, gratulerer Jan Henrik, med 70-årsdagen!

Kilder

Publisert materiale

Oberkommando der Kriegsmarine. Fregattenkapitän Georg von Hase (red.): *Die Kriegsmarine erobert Norwegens Fjorde*, Leipzig 1940. Oberkommando des Heeres. Bildheft neuzeitlicher Stellungsbau. Merkblatt 57/5, Berlin 1943.

Forkortelser

BAMA = Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg, Tyskland
NARA = National Archives, Washington, USA
KTB = Kriegstagebuch, krigsdagbok

Ikke publisert materiale

Kriegstagebuch, Admiral Norwegen, BAMA, RM45-III
Kriegstagebuch, Admiral der norwegischen Südküste, BAMA, RM45-III.
Kriegstagebuch, Admiral der norwegischen Westküste, Abschlussberichte, NARA, T-1022-2780.
Kriegstagebuch, Admiral der norwegischen Westküste, BAMA, RM45-III.
Kriegstagebuch, Landesbefestigung Nord, Ausbaustand der Batterien in Norwegen, BAMA, RH11-3-29.
Kriegstagebuch, Marine Nachrichten Offizier, NARA, T-1022-2808.
Kriegstagebuch, Marine Zeug Amt Kristiansand, RM45-III.
Kriegstagebuch, Seekommandant Kristiansand, RM45-III.
Kriegstagebuch, Seekriegsleitung, BAMA, RM7.
Kriegstagebuch, Wehrmachtbefehlshaber Norwegen, BAMA, RW39.

Litteratur

Fjortoft, Jan Egil: *Tyske kystfort i Norge*. Arendal 1982.
Fjortoft, Jan Egil: *Kanonene ved Skagerrak*. Arendal 1985.
Johansen, B–O, Per Kristiansen, Arvid Marthinussen og Kåre Steinsland: *Det sjømilitære forsvar på Agder*. Hundvåg 2003.

Noter

- Hase 1940, s. 171.
- Ibid., s. 132–133.
- Ibid., s. 138.
- Ibid., s. 138.
- Ibid., s. 165.
- Ibid., s. 149–151.
- KTB Admiral der norwegischen Südküste.
- Ibid.
- KTB Admiral Norwegen.
- KTB Admiral der norwegischen Westküste.
- KTB Admiral Norwegen.
- Ibid.
- KTB Admiral der norwegischen Westküste.
- KTB Marine Zeug Amt.
- KTB Marine Nachrichten Offizier.
- KTB Landesbefestigung Nord, Ausbaustand der Batterien in Norwegen.
- Admiral der norwegischen Westküste, Abschlussberichte.
- KTB Marine Zeug Amt.
- Ibid.
- KTB Admiral der norwegischen Westküste.
- Ibid.
- KTB Marine Zeug Amt.
- KTB Wehrmachtbefehlshaber Norwegen.
- KTB Seekriegsleitung.
- Dokumenter i forfatterens eie.
- KTB Seekriegsleitung.
- KTB Seekommandant Kristiansand.